

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ В ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА

CURRENT PROBLEMS OF THE FORMATION OF WRITTEN SPEECH IN CHILDREN OF YOUNGER SCHOOL AGE WITH AUTISTIC SPECTRUM DISORDERS

Стаття присвячена теоретичному аналізу науково-методичної літератури як досягнення українських й зарубіжних теоретиків і практиків стосовно розвитку навичок письма в молодших школярів з розладами аутистичного спектра. Наведена актуальність вивчення даної теми й потреба в подальшому дослідженні, а саме: стрімке збільшення кількості школярів з аутизмом у поєднанні з недостатнім обстеженням особливостей їх письмового мовлення, зокрема підґрунтя для оволодіння письмом. В статті визначена сутність та важливість формування писемного мовлення для успішної взаємодії людини з соціумом у сучасному світі, особливо задля соціальної адаптації осіб з аутизмом, починаючи від шкільної освіти в умовах інклюзивного середовища.

Нами детально розглянуті аспекти становлення навичок письма в процесі мовленнєвого онтогенезу дитини з розладами аутистичного спектра та у випадку одноклітка з нормотиповим рівнем розвитку від перших днів комунікації з навколишніми людьми й закономірний вплив на всі наступні етапи. Фактично, на кожному віковому періоді виникають структури, які сприятимуть утворенню інших базових компонентів для формування письма в цілому. Пояснено, що стан письма в людей з розладами спектру аутизм майже не можливо досконало дослідити через велику кількість компонентів, які його обумовлюють та супутні чинники (рівень інтелектуального розвитку, психічних процесів, сенсомоторної інтеграції, дрібної моторики, зорової координації, інші індивідуальні поведінкові особливості). Також зазначений обґрунтований перелік проблем розвитку основи на шляху оволодіння дитини з аутизмом навичок письма, що відбувається з раннього віку, а яскраво проявляється близько молодшого шкільного. В статті запропонована модель труднощів формування писемного мовлення у дітей з розладами аутистичного спектра

Ключові слова: навички письма, писемне мовлення, модель труднощів формування писемного мовлення у дітей з розладами аутистичного спектра діти молодшого шкільного віку, розлади аутистичного спектра.

The article is devoted to the theoretical analysis of scientific and methodical literature as an achievement of Ukrainian and foreign theoreticians and practitioners in the development of writing skills of younger students with autism spectrum disorder. The urgency of the topic and the need for further investigation are shown in the research. Particularly, the rapidly growing number of students with autism spectrum disorder in combination with insufficient examination of features of their written speech, specifically, foundation for learning of writing. The essence and significance of formation of the written speech for successful collaboration between the individual and the society in the modern world is determined in the article. Especially, social adaptation of persons with autism, starting with school education, is important in the conditions of inclusive environment.

We interpreted the aspects of formation of writing skills in the process of the ontogenesis of speech development of a child with autism spectrum disorder and his typically developing peer from the first days of communication with the surrounding people and a natural impact on the following stages. In fact, at each age period there are structures that will contribute to the creation of other basic components for the formation of writing in general. As explained, it is almost impossible to explore the knowledge of writing skills in people with autism spectrum disorder thoroughly, because of the great number of components which determine the disorder itself and contributing factors such as the level of intellectual development, mental processes, sensory integration, fine motor skills, visual coordination and other individual behavioural characteristics. Also, the reasoning list of the issues of developing the fundamentals on the way towards mastering the writing skills by children with autism is indicated, which occurs from an early age, and is clearly manifested around the junior school age. The article proposes a model of difficulties in the formation of written speech in children with autism spectrum disorders

Key words: writing skills, written speech, model of difficulties in the formation of written speech in children with autistic spectrum disorders, children of primary school age, autistic spectrum disorders.

УДК 376

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/51.1.22>

Мельник В.М.,

студентка VI курсу факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка

Таран О.П.,

канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Розлади аутистичного спектра об'єднують труднощі в соціальній взаємодії, вербальної та невербальної комунікації, регуляції поведінки, при цьому проявляються у край різних проявах ще з раннього віку. Порушення звичної взаємодії малюка з навколишніми дорослими призводить до проблематичного розвитку усного мовлення від першого року життя, що негативно відображається на оволодіння письмом у шкільні роки [7, с. 36]. Саме

здатність створити власне й зрозуміти написане висловлювання є базовим академічним умінням, яке людина опановує протягом молодшого шкільного віку та постійно використовує в освітньому процесі. З поширення цифрових технологій вміння написати також стало способом освіти в дистанційному форматі, обміну інформацією, виконання посадових обов'язків, взаємодією людини у соціумі загалом [6, с. 868]. Тобто, актуальність нашої теми полягає в окресленні проблем розвитку

навичок письма в учнів з розладами аутистичного спектра задля створення сприятливих умов щодо їх подальшої успішної соціалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Методологічні засади дослідження писемного мовлення досі становлять дискусійне питання через складність цього явища. Тематиці закономірностей формування та порушень писемного мовлення в учнів з нормотиповим розвитком присвячені наукові праці таких дослідників, як Т. Візель, Н. Голуб, Е. Данілавічутє, Л. Журавльова, В. Махоня, О. Новак, Є. Соботович, В. Тарасун, Л. Тенцер, Н. Чередніченко та ін.

Так, зокрема, Н. Голуб зазначає, що реалізація писемного мовлення подібна до виконання усного, наприклад, залученням графічного компоненту й усвідомленням мети завдання. Проте читання й письмо є вторинним видом мовленнєвої діяльності, вищим і складнішим етапом мовленнєвого розвитку. Тобто здатність оволодіти писемними видами мовлення стає можливим лише на основі повністю сформованим говорінню й аудіюванню від базового розуміння цих процесів до остаточного етапу. До того ж сприймання письмових форм передачі інформації забезпечується завдяки організації спеціального цілеспрямованого навчання. Тому наразі прогрес писемного мовлення в історичному контексті свідчить про високий рівень культурної спадщини й духовного багатства певного народу, а також водночас освітлює ступінь залученості конкретної людини в загальносуспільний простір [2, с. 59].

Письмо – це особлива знакова система, адже вона представлена символічним позначенням слів, які самі є графічним позначенням звукової структури, що належить для означення певного предмета, явища, абстрактного поняття тощо. Закріплення письма виникає завдяки виникненню мотиваційного рушійного компоненту, досягненню складного рівня розвитку когнітивних операцій (сукцесивні та симультанні процеси, всі види пам'яті та уваги, зорово-просторовий гнозис), повноцінної слуховимовної диференціації фонем мови, утворення стійких звукобуквених асоціацій та їх образів-кінем. Важливим вважається дотримання дещо умовних правил орфографії, як от механіка письма (почерк, орфографічні, пунктуаційні та граматичні правила) й зміст (ідея, мета, жанр, лексичне наповнення) написаного висловлювання [2, с. 60; 6, с. 869].

Низка західних вчених сходяться на думці, що вміння писати становить не просто технічну частину шкільної навчальної програми. Сприймання графічних знаків, по перше, займає чи не найбільшу частину вчення всіх академічних дисциплін протягом шкільного віку та поза межами школи. У ході ускладнення різних освітніх напрямів письмо перетворюється в інструмент для

пізнання інших областей навколишнього середовища й для перевірки здобутих знань. По-друге, закріплена здатність користуватися писемним мовленням є важливою функціональною навичкою в багатьох життєвих ситуаціях, у тому числі задля отримання професійної освіти, працевлаштування, комунікації з іншими [6, с. 869; 7, с. 37].

Саме так ці чинники проводить рівність між засвоєнням навичок письма й високим рівнем якості життя в соціалізованому майбутньої кожної окремої людини.

Як показав теоретичний аналіз наукових джерел останніх десятиліть, наявні публікації щодо особливостей онтогенезу людей з аутизмом, проте існує не достатня кількість досліджень, щодо формування навичок писемного мовлення. Можна відзначити праці дослідників Н. Базима, І. Логвінова, У. Мамохіна, К. Островська, М. Свідерська, Т. Скрипник, Г. Хворова, Р. Mundy, Т. Oswald, які присвячені питанню особливостей індивідуального розвитку осіб з розладами спектру аутизм, а також дослідження О. Аль-Мраят, І. Дмитрієва, Д. Шульженко, К. Asaro-Saddler, Е. Finnegan, Е. Hilvert, М. Zajic що торкаються проблеми писемного мовлення в учнів з розладами аутистичного спектра.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак огляд навчальних стратегій виявив нестачу ресурсів щодо тематики формування писемного мовлення, зокрема, навичок письма в молодших школярів з РАС. Нами визначено необхідність охарактеризувати проблеми формування підґрунтя письма з метою їх подолання в подальшому для повноцінного шкільного навчання дітей з розладами аутистичного спектра.

Мета статті – теоретично проаналізувати сучасні наукові дані щодо розвитку писемного мовлення молодших школярів з розладами аутистичного спектра, розкрити актуальні проблеми їх формування.

Виклад основного матеріалу. Від моменту народження до третього року життя людини триває ранній період онтогенезу, який вважається найсуттєвішим у закладанні основи подальшого розвитку, зокрема комунікативно-мовленнєвої сфери. Протягом перших двох місяців закріплюються біологічні процеси дихання, смоктання, ковтання, що по суті є механізмом тренування дихального та артикуляційного відділів мовленнєвого апарату. Тому немовля, у доступний йому спосіб, намагається спілкуватися з навколишніми дорослими за допомогою рухових дій, імітує емоційні реакції, модулює інтонаційну виразність крику. При нормотиповому розвитку дитина прислухається до фонем, повторює їх, тим самим укладає основу для майбутнього фонематичного слуху й моторного артикуляційного програмування. Таким чином, до шести місяців, завдяки тренуванню

м'язів обличчя, вдосконаленню функціонуванню зорового, слухового сприймання виникає неусвідомлене поєднання голосних і приголосних звуків, поступовий перехід до лепету. До закінчення дванадцятого місяця мовлення дитини раннього віку може налічувати десять слів, потім з'являються перші фрази, а до шести років вимовні речення мають бути граматично правильними й містити лексику різних тем [3, с. 150].

В свою чергу, Н. Базима зазначає, що у малюків з розладами аутистичного спектра від самого народження спостерігається недостатність концентрації та розподілу зорової уваги, встановлення зорового контакту, відсутність зацікавлення до спостереження за діяльністю дорослих, неадекватна реакція на взаємозв'язок, дефіцит видозміни емоцій, інтонації залежно від мети комунікації. Етапи гуління й лепету можуть бути грубо змінені або зовсім відсутні [1, с. 29]. Всі ці ознаки можна вважати первинними факторами затримки базових складових мовленнєвої сфери, а головне зумовлюють нестачу досвіду копіювання різноманітних дій однолітків і дорослих.

Після трьох років мовлення дошкільника з розладами аутистичного спектра в першу чергу характеризуються відсутністю комунікативної мети: наявні в активному словнику слова й фрази не застосовуються для привернення уваги, вираження звернення, привітання, прохання, прощання тощо. Крім того зазвичай наявна велика кількість ехололій, міцне закріплення певних фраз за значенням конкретної ситуації, утруднена генералізація здобутих вмій й розуміння контексту спілкування. Тож, внаслідок мінімальної здатності до наслідування і нестачі емпатії, дитина з аутизмом має викривлений процес становлення мовлення без усвідомлення мети взаємодії, уявлення схеми свого тіла (позаяк не зрозуміє, що самостійно може виконувати побачені дії), порушення розуміння прихованих значень і використання жестів [1, с. 35; 5, с. 177]. Це проявиться у вигляді ускладненого символічного заміщення предметів, як от сприймання літери, що позначає вимовний звук.

В старших дошкільників з нормотиповим рівнем розвитку, за свідченням О. Новак, зародження символізації проходить завдяки символічній грі та малюванню. До п'яти років життя дитина виражає думки у вигляді малюнків, які поступово переходять від абстрактних рисунків до продуманих і більш деталізованих. У момент, коли дошкільник починає зображувати не хаотичні лінії, а предмети з реальною назвою, відбувається запуск графічного символізму. Дитина проявляє зацікавлення до значення написаних слів як елементу бажаного «дорослого» життя. Тому близько молодшого шкільного віку вона намагається схематично повторити саме візуальний вигляд тексту. Під час такого перемальювання одночасно тренуються

зоровий, мовноруховий, моторний аналізатори. Плавно закріплюється символізація звукового поняття у його графічне позначення з конкретним значенням [4, с. 189].

Однак в дітей з розладами аутистичного спектра навіть при достатньому інтелектуальному розвитку не можна бачити виникнення ідеї чи бажання деталізувати художні роботи, що закономірно утруднює оволодіння графемами та порушує наступні етапи породження навичок письма. Можна трактувати наслідком дефіциту можливості встановлення логічно-наслідкових зв'язків, абстрактного мислення, сприймання неоднозначних понять [6, с. 869].

В процесі написання учні з розладами аутистичного спектра припускаються набагато більше помилок порівняно з нормотиповими однокласниками, що стосується як проблем з лексичною, граматичною складовими мовлення, орфографією, пунктуацією і почерком (розмір, швидкість та розбірливість написання), так і з самостійною генерацією тексту. Їх продукти письмової діяльності зазвичай дуже спрощені, однотипні, мають багато повторів і клішованих конструкцій, при цьому мало структуровані та вузькі за об'ємом. Особливо недостатній рівень самоконтролю в цих дітей помітний, коли потрібно почати та утримувати увагу під час виконання письмового завдання [8, с. 3].

Виходить, що встановити чіткий наявний стан письма в людей з аутизмом дуже складно через велику кількість його компонентів та можливі супутні чинники, до прикладу, рівень інтелектуального розвитку, всіх психічних процесів, моторики, сенсомоторної інтеграції організму, зорових функцій і операцій та інших індивідуальних поведінкових особливостей, що негативно впливають на якість проведення обстеження, формування письма.

На основ теоретичного аналізу нами здійснено спробу створити модель труднощів формування писемного мовлення у дітей з розладами аутистичного спектра. В основу моделі закладено принципи розвитку та детермінізму, а саме: окреслено певні вікові періоди (ранній вік, молодший дошкільний вік, старший дошкільний вік, молодший шкільний вік) в межах яких актуалізуються певні труднощі в розвитку дитина з розладами аутистичного спектра, що в подальшому можуть стати підґрунтям до інших утруднень та призводять до виокремлення низки основних проблем щодо формування навичок письма в дітей з розладами аутистичного спектра. Модель подано наочно у вигляді схеми (Рис. 1).

Запропонована **модель труднощів** формування писемного мовлення у дітей з розладами аутистичного спектра містить три блоки.

Перший блок. Відповідно кожного вікового періоду виокремлено первинні, на нашу думку, труднощі щодо формування писемного мовлення

Рис. 1. Модель труднощів формування писемного мовлення в дітей з розладами аутистичного спектра

у дітей з розладами аутистичного спектра: ранній вік – відсутність зацікавлення до навколишнього світу та відсутність імітації дій; молодший шкільний вік – недостатність уявлень про схему тіла, відчуття власного тіла та труднощі керування ним; старший дошкільний вік – труднощі формування символічної гри, не використання предметів-замінників, труднощі розуміння не прямих значень та контексту ситуації; молодший шкільний вік – недостатній самоконтроль під час виконання письмових завдань.

Другий блок. Первинні труднощі є передумовою виникнення наступних що впливають на інші та призводять до формування трьох провідних труднощів: утруднення генералізації вмій, тобто дітям з розладами аутизму складно переносити отриманий досвід на інші види діяльності; спрощене усне та письмове мовлення, тобто дитина використовує однотипні, кальковані мовленнєві конструкції; порушення відтворення зорового образу літер, що безпосередньо утруднює писемне мовлення дитини через труднощі зорово-моторної координації та дрібної моторики руки.

Третій блок. Окреслені труднощі призводять до актуальних проблем писемного мовлення: недостатність функціонування зорового, мовнослухового, мовнорухового, моторного аналізаторів; порушення лексичної та граматичної складової мовлення; порушення сприймання літер як символічного позначення фонем. Окреслені актуальні проблеми, в свою чергу, зумовлені низькою пізнавальною активністю та недостатньою саморегуляцією дітей з розладами аутистичного спектра в оволодінні мовленням взагалі та писемним мовленням зокрема.

Висновки. Формування писемного мовлення є важливим аспектом розвитку дитини та її соціалізації. Оволодіння писемним мовленням є складним поетапним процесом що забезпечується низькою передумов на рівні біологічному, психологічному та соціальному. Для дітей з розладами аутистичного спектра оволодіння писемним мовленням є важливим аспектом розширення можливостей взаємодії з навколишнім світом та потужним чинником загального розвитку.

В ході проведення теоретичного дослідження нами було виявлено труднощів що актуалізуються в певні вікові періоди та чинять вплив на виникнення інших труднощів що в своїй взаємодії формують низку актуальних проблем формування писемного мовлення у дітей з розладами аутистичного спектра.

Нами здійснено спробу систематизувати окреслені труднощі, встановити між ними причинно-наслідкові зв'язки у вигляді моделі труднощів формування писемного мовлення у дітей з роз-

ладами аутистичного спектра. Модель ґрунтується на базових наукових принципах розвитку та детермінізму, тобто особливості дизонтогенезу при розладах аутистичного спектра є передумовою утворення проблем формування писемного мовлення у цієї категорії дітей, а саме: труднощі роботи чотирьох аналізаторів (зорового, мовнослухового, мовнорухового, моторного); труднощі формування лексичної та граматичної складових мовлення; труднощі усвідомлення написаної літери як символічного позначення мовного звука (і слова, як поєднання звучання фонем для позначення певного поняття), а також недостатня пізнавальна активність, вмотивованість та низький самоконтроль стосовно запуску всього процесу написання, що є найбільш характерним для дітей з розладами аутистичного спектра.

Запропонована модель труднощів формування писемного мовлення у дітей з розладами аутистичного спектра може сприяти кращому розумінню фахівцями спеціальної освіти окресленої проблеми та стати основою для розроблення відповідного діагностичного інструментарію та корекційно-розвиткових технологій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базима Н. В. Розвиток мовлення дітей з аутизмом : навч. посіб. Харків : Ранок, 2018. 144 с.
2. Голуб Н. М. Науково-теоретичні засади досліджень писемного мовлення та його порушень. *Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2012. Вип. 21. С. 58-63.
3. Зелінська-Любченко К. О. Розвиток мовленнєвої діяльності у дошкільників в умовах онто- та дизонтогенезу. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2016. Вип. 7. Т. 1. С. 144–154.
4. Новак О. М. Психологічні аспекти писемного мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2011. Вип. 2. С. 184–193.
5. Шульженко Д. І., Товкес Ю. В. Особливості лексико-семантичної сторони мовлення у дітей із розладами аутистичного спектра. *Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2020. Вип. 39. С. 174–179.
6. Finnegan E., Accardo A. Written expression in individuals with autism spectrum disorder: A meta-analysis. *Journal of autism and developmental disorders*. 2017. Vol. 48, № 3. P. 868–882.
7. Mariage T., Englert C., Plavnick J. Teaching early learners with autism to follow written directions: making text mediate action to promote independence. *Focus on autism and other developmental disabilities*. 2021. Vol. 36, № 1. P. 36–46.
8. Zajic M., Wilson S. Writing research involving children with autism spectrum disorder without a co-occurring intellectual disability: A systematic review using a language domains and mediational systems framework. *Research in autism spectrum disorders*. 2020. Vol. 70. P. 27.